

На камені (скорочено)

Михайло Коцюбинський

Коцюбинський описує невеличке татарське село з своєю географією, скелястою природою, неначе відокремлений острівець, що пливе у безмежному космосі людського буття. Село було оточене морем та скелями.

Кав'ярня була серцем татарського села, куди збігались усі інтереси людності, все те, чим жили люди на камені. Там засідали самі значні гості. Власником кавярні був різник Мемет, на початку твору він передбачає бурю на морі. Мемет разом з відвідувачами кавяні йде на берег моря, куди саме підпливав баркас грека, що привіз сіль на продаж.

"Для Мемета це мало вагу, бо, oprіч кав'ярні, він держав крамничку, також єдину на все село, і був різником. Значить, сіль йому потрібна."

Баркас наближався до берега, але причалити не міг через бурю. "Сивовусий грек та молодий наймит-дангалак Алі, стрункий і довгоногий, вибивались із сил, налягали на весла, однак їм не вдавалося розігнати човен на береговий пісок."

Тоді Алі скочив у воду і почав на плечах переносити сіль на берег. А коли хвилі ставали все більше, і майже діставали сіль на березі всі присутні татари допомогли перенести її в безпечне місце. Потім витягли баркас на берег і привязали до палі, але чергова сильна хвиля підхопила човен і кинула на палю. Грек підбіг до човна і ахнув: у човні була діра. Грек був сумний, і лише ввечері разом з Алі пришов до кавярні.

Грек розвозив сіль по прибережних кримських селах раз на рік і звичайно боргував. На другий день, щоб не гаяти часу, він наказав Алі лагодити човен, а сам подався гірською тропою збирати по селах довги: берегова стежка була затоплена, і з боку моря село було одрізане од світу.

Кавярня єднала жителів села, які ворогували довгий час. "Причина ворожнечі таїлась у невеличкому джерелі, що било з-під скелі і стікало течійкою якраз посередині села, поміж татарськими городами. Тільки ця вода давала життя всьому, що росло на камені, і коли одна половина села спускала її на свої городчики, у другої боліло серце дивитись, як сонце і камінь в'ялить їм цибулю."

Мемету не було діла до цієї ворожнечі, так як города в нього не було, він був комерсантом, був людиною ненависною і жорстокою. У Мемета була дружина Фатма, яку Алі бачив декілька разів на даху кавярні, і закохавшись постійно шукав її поглядом.

"Вона спинила очі на Алі, відтак спустила навіки і пройшла далі тихо і спокійно, як єгипетська жриця" "Алі здалося, що ті очі пірнули в його серце і він поніс їх із собою."

Героїня твору – Фатма колись жила в далекому гірському селі: "Вона була з гір. З далекого гірського села, де жили інші люди, де були свої звичаї, де лишились подруги. Там не було моря". Чоловік її, різник, заплатив батькові більше ніж могли дати свої парубки, і забрав у своє село, де не було родини, подруг, близьких людей, не було навіть звідти доріг.

Молода жінка часто стояла під самотнім деревом, з надією вдивляючись у рідну гірську долину, сподіваючись на визволення. Але якщо дерево змогло пустити корені на голому кам'яному даху, то Фатма так і не прижилася в цій людській пустелі. Їй усе тут невисноє – і чоловік, і скелі, і море, яке безроздільно панує над людьми: "Тут тільки море, скрізь море, вранці сліпить очі його блакить, удень гойдається зелена хвиля, вночі воно дихає, як слаба людина... В годину дратує спокоєм, в негоду плює на берег, і б'ється, і реве, як звір, і не дає спати... Навіть в хату залазить його гострий дух, од якого нудить... Од нього не втечеш, не сховаєшся... Воно скрізь, воно дивиться на неї". Цей малюнок якнайкраще розкриває психічний стан Фатми, її нудьгу й тугу, безвихідність становища, адже вона продана рабиня. Відношення чоловіка Фатми до неї яскраво характеризують слова з новели: "Він кидав їй наверх порожні мішки або щось наказував різким, скрипучим голосом, коротко і владно, як пан служебці..."

До Алі скоро звикли в селі. Дівчата намагались сподобатися молодому красеневі, а чоловікам подобалась його весела вдача. Алі часто брав свою зурну, привезену з-під Смірни, примощувався під кав'ярнею або деінде і грав.

Одного разу Фатма наважился поговорити з Алі і закохані наважуються втекти із села. Але Мемет дізнається про це від односельця Нурли. Він збирає сусідів і родичів татар.

"Татари гули. Усіх тих родичів, що ще вчора розбивали один одному голови в сварці за воду, єдноло тепер почуття образи. Зачеплено було не тільки Меметову честь, але й честь усього роду. Якийсь злидений, мерзенний дангалак, наймит і заволока. Річ нечувана. І коли Мемет виніс із хати довгий ніж, яким різав овець, і, блиснувши ним на сонці, рішуче застромив за пояс, рід був готовий."

Татари йшли по гірських стежках, було надзвичайно жарко, але бажання помсти вело їх вперед. Доля була немилосердна до закоханих і вони заблукали й стали легкою здобиччю Мемета й татар: "Алі й Фатма були тут людьми чужими. Не знали стежок і легко могли заплутатися в їх лабіринті – і на це рахувала погоня". Не бажаючи повертатися до чоловіка, красуня Фатма покінчила життя самогубством (впала зі скелі в море), Алі загинув від ножа різника-ревнивця.

Усі події у творі відбуваються "на камені" — на скелястих берегах моря, але назва прочитується й символічно: "кам'яні" душі цих людей, які безжально знищили прекрасне кохання.

Мемет притягнув окривавлене тіло Алі за ногу до села, татари "підняли тіло Алі, поклали в човен і при тривожних жіночих криках, що неслись із села, з пласких дахів, як зойк наляканих чайок, дружно зіпхнули човен у море".